

ВІДГУК
офіційного опонента

доктора філософських наук, професора Лубської Марії Володимирівни на дисертаційне дослідження Райчинця Анатолія Васильовича «Концептуальні основи християнсько-мусульманського богословського діалогу: релігієзнавчий аналіз», подане на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство

Тематика розглядуваного дисертаційного дослідження – гостро актуальна. Нове геополітичне бачення та глобалізаційні процеси створили такі умови, що жити в окремих цивілізаціях, провівши державні та канонічні кордони, вже не вдасться ніколи. Світ став перехрестям усіх релігій, де у першу чергу відбувається нова зустріч християнства та ісламу. Сьогодні християнство сповідує близько 33 % населення планети, іслам – майже 23%. До середини цього століття кількість мусульман та християн може зрівнятися.

Українське релігієзнавство має значні здобутки у вивченні ісламу та християнства, концептуальних основ мирного співіснування, правових традицій двох світових релігій і багатьох дотичних тем. Але християнсько-мусульманський богословський діалог ще не став предметом систематичного релігієзнавчого осмислення. Проте минуле, сьогодення та перспективи цього богословського діалогу потребують дослідження не лише як предмет теоретичного інтересу. Від того, якими є можливості цього діалогу багато у чому залежить доля обох світових релігій та людства загалом.

Зацікавлена у розвитку такого діалогу і Україна, про що свідчать численні спроби розпочати відповідні дискусії. Але часто як релігієзнавцям, так і теологам не вистачає насаги піти далі загальних заяв про мирний характер двох релігій, про позитивний досвід співіснування, про необхідність поглиблення практичної співпраці.

Виявити, які є концептуальні основи християнсько-мусульманського діалогу, який є справжній потенціал відкритості сучасної теології двох світових релігій – це фундаментальне наукове завдання великої ваги. Для його виконання

необхідно мати не лише глибокі знання християнської та ісламської теологій, але й володіти певною мужністю вперше пройти шлях релігієзнавчого дослідження нової проблематики.

Зауважимо, що в цілому мета дослідження досягнута, а саме: здійснено комплексний релігієзнавчий аналіз концептуальних засад християнсько-мусульманського богословського діалогу в його історичній еволюції та виявлено перспективи творення взаємної відкритості християнського й ісламського світоглядів. При цьому автор дослідження цілком вірно вказує, що християнсько-мусульманського богословський діалог є особливим феноменом, представляє собою складний комплекс із полемічного дискурсу, екуменічної монотеїстичної герменевтики, конфесійних теологій відкритості та діалогу.

Цілком вірно Анатолій Васильович Райчинець вказує, що в історичному минулому переважав полемічний дискурс. У XX ст. активно розвивалася екуменічна герменевтика, яка намагалася переосмислити традиційні конфесійні історії спасіння задля більш позитивного включення іншого в загальне русло сотеріологічної есхатології.

Сьогодення характеризується створенням християнської й ісламської теологій відкритості та діалогу. І якщо раніше такі процеси відбувалися переважно у середовищі ліберальних теологів, які не могли представляти більшість вірних, то сьогодні почалося ставлення теології діалогу серед поміркованих консервативних теологів, які є голосом більшості у обох релігіях. Анатолій Райчинець цілком вірно першим у релігієзнавстві виявив цю тенденцію, створений ним аналіз теології відкритості та діалогу поміркованого ісламу на прикладі аналізу творчості Ф. Гюлена заслуговує на цілковите схвалення.

Методологічно робота виконана на межі релігієзнавства та історії теології. Відзначимо, що автор широко використовує здобутки тих релігієзнавців та теологів, які аналізувати історію і сучасний стан християнського й мусульманського богослов'я. Слід пригадати, що теологія – це раціональне вираження релігійного світогляду, а аналіз теології – це важливий напрямок релігієзнавчої думки. В Україні вивчення сучасної теології все ще є недостатнім, і

робота Анатолія Райчинця заповнює певну прогалину. Відзначимо, що автор дисертації не лише вводить у науковий обіг новий матеріал, але й дає його комплексний і об'єктивний аналіз.

У першому розділі «Християнсько-мусульманський богословський діалог як предмет наукового вивчення» відображені результати значної роботи автора над першоджерелами і критичною літературою. Автореферат дає уявлення лише про найважливіші моменти із першого розділу. Однак це справді комплексне дослідження, із якого видно, що автор прекрасно володіє сучасною англomовною літературою на теологічну, релігійознавчу, політологічну, історичну тематику. При цьому Анатолій Райчинець вміє показати основні тенденції, відкинути другорядне, побачити перспективу там, де багато хто вважатиме, що вже немає підстав для оптимізму.

Цілком вірно виділяються рівні діалогу, наводяться приклади його успішного проведення, аналізуються твори тих богословів, які брали участь у діалозі та розмірковували над його теоретичними засадами. Окремо розкриваються історичні виклики для діалогу та його теоретико-методологічні проблеми. Значна увага приділена коливанням позиції католицьких та ісламських богословів щодо межі відкритості, яку може дозволити собі ортодоксія без впадіння у релятивізм. Цілком вірно Анатолій Райчинець описує певну кризу християнсько-мусульманського діалогу і робить обґрунтований висновок про гостру практичну потребу оновлення такого діалогу.

У другому розділі предметом аналізу стала та стадія християнсько-мусульманського діалогу, яку Анатолій Райчинець влучно назвав «полемічною». Як доводить автор, основним пафосом цього періоду була взаємна критика. Теологи створювали апології власної релігії, віднаходили дійсні та уявні недоліки у догматах і практиках іншої сторони. Автор дисертації цілком вірно виявив, що сприйняття християнами ісламу було стереотипним. Ісламські уявлення про Бога критикувалися так само, як іудейські й аріанські. Життя мусульман та засновника їх релігії зображувалося у викривленому вигляді, за взірцем карикатурних образів авторів християнських єресей. Мусульманські теологи відповідали на

християнську критику, однак, ці відповіді не були почуті, не дивлячись на їх ґрунтовну аргументованість. Ті із християнських теологів середньовіччя та Ренесансу, які намагалися порозумітися із мусульманами, вписували іслам у власні екуменічні проекти, але при цьому не чули голосу мусульман. Натомість мусульманські теологи чудово знали християнську теологію та усі аргументи проти ісламу. Це було пов'язане із тим, що іслам вписував християнство в історію власної появи. Християнські уявлення про Бога критикувалися не лише як порушення монотеїзму, але й як ірраціональні та самосуперечливі теорії. Багато у чому ця критика зберігає свою актуальність і для сучасних теологів, особливо – для фундаменталістів. Здобувач аналізує усі особливості середньовічних полемічних теорій ґрунтовно, об'єктивно, комплексно. Це дозволяє краще зрозуміти сучасний стан полемічного аспекту християнсько-мусульманського діалогу, з аналізу якого розпочинається наступний розділ дисертації.

Слід сказати, що третій розділ не лише найбільший у дисертаційному дослідженні, але й найважливіший. Всі п'ять підрозділів мають велике значення, але нам хотілося б відзначити, що підрозділ 3.1 «Основні проблеми християнсько-мусульманського богословського діалогу XX-XXI століть» є чудовою пропедевтикою щодо основних проблем сучасного християнсько-мусульманського діалогу. Анатолій Райчинець акцентує, що сьогодні теологи мають бути не просто теоретиками, а сучасними «пророками», особливо щодо позитивної ролі релігії у суспільному житті. Згідно із сучасними провідними мислителями обох релігій, навіть рядовим вірним мають бути притаманні «пророчі якості». Такий підхід виправдовує більш різноманітне прочитання Корану та Біблії, а відповідно, і зближення у розумінні спасіння, духовного розвитку особистості, взаємодії Бога та людини. Деконструкція стереотипних уявлень мусульман про християнську догматику та християн про ісламський монотеїзм сприяє зближенню позицій, а прийняття теології любові та діалогу як центральної дисципліни для сучасного богословського мислення закладає можливості спільного свідчення світу релігійних істин.

Підрозділ 3.2 «Трансформації християнської та мусульманської теологій у міжрелігійному діалозі» аналізує приклади екуменічної герменевтики як дискурсу, в яких включені концепції іншої релігії. Спершу така герменевтика була розвинута католицькими богословами, але потім стала надбанням окремих мусульманських мислителів. Детальний аналіз екуменічної герменевтики є великим надбанням для українського релігієзнавства і заслуговує на особливе схвалення.

Підрозділ 3.3 «Ісламізм як виклик для міжрелігійного діалогу» виконаний у традиційному для зарубіжного й українського релігієзнавства руслі, засвідчуючи, що дисертант усвідомлює комплекс загроз, які ісламізм несе для християнсько-мусульманського діалогу.

Підрозділ 3.4 «Теологія «відкритого ісламу» Фетхуллаха Гюлена і перспективи християнсько-мусульманського діалогу на початку XXI століття» є особливо важливим, оскільки Анатолій Райчинець у ньому доводить, що екуменічна теологія можлива не лише у творчості ліберальних ісламських теологів, але й у середовищі поміркованих консерваторів. З усіма результатами аналізу теології діалогу й толерантності Ф. Гюлена можна лише погодитися, додавши, що за такими інтерпретаціями ісламу – майбутнє. Цілком вірним є прогноз, що поміркований іслам у перспективі буде все більш відкритим до християнства та гуманізму, створюючи проекти «ісламського просвітництва». У цих проектах особливу увагу привертає прагнення позбавитися штучного розділення між вірою та розумом, релігією і світським життям. Водночас, це не проекти «нового середньовіччя», а пропозиції зі творення суспільства діалогу й солідарності. Особливо відзначимо суголосність проектів Ф.Гюлена із соціальними ідеалами сучасного католицизму, зокрема як вони виражені у вченні пап Івана Павла II, Бенедикта XVI та Франциска.

У підрозділі 3.5 «Християнсько-мусульманські відносини в Україні як приклад толерантності та діалогу» цілком вірно зроблено висновок, що в Україні вже створені теоретичні основи й практичні передумови для становлення повноцінного християнсько-мусульманського богословського діалогу,

необхідність якого гостро усвідомлюється українськими християнами та мусульманами.

Позитивно оцінюючи роботу Анатолія Райчинця, хочемо висловити кілька побажань:

1. У розглядуваному дисертаційному дослідженні цілком логічним та прийнятним є спостереження ісламізму та ісламського фундаменталізму як загрози для розвитку християнсько-мусульманського богословського діалогу. Втім, на нашу думку, в роботі бажаним було б приділити більше уваги аналізу християнського фундаменталізму, особливо з боку тих американських консервативних проповідників, які сприяють розвитку та поширенню ісламофобії, хвиля якої останнім часом набуває сили в США, що створює небажані перепони у налагодженні адекватного християнсько-мусульманського богословського діалогу.

2. У проведеному детальному аналізі рівнів християнсько-мусульманського богословського діалогу, на наш погляд, доцільно було б зазначити у ньому про місце та вплив релігійно-правової системи, особливо в ісламі, як єдиного морально-релігійного і правового регулятора всіх сторін суспільного життя.

3. В роботі не достатньо уваги приділено питанню теологічного обґрунтування концептів гідності й прав особистості у сучасних християнстві та ісламі.

Не дивлячись на висловлені побажання-зауваження вважаємо, що в цілому робота виконана на належному науково-теоретичному і професійному рівні, відповідає вимогам до кандидатських дисертацій визначених у Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567. Дисертаційне дослідження містить науково обґрунтовані результати, є суттєвим внеском у розвиток релігієзнавства. Аналіз змісту дисертації, публікацій автора та автореферату дають підставу для загального висновку про те, що робота Райчинця Анатолія Васильовича «Концептуальні основи християнсько-мусульманського богословського діалогу: релігієзнавчий

аналіз» є самостійним завершеним дослідженням актуальної наукової проблеми, містить наукові досягнення та відповідає вимогам до написання кандидатської дисертації, а її автор заслуговує на присудження йому наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.11 – релігієзнавство.

Офіційний опонент:

Головний науковий консультант

Головного науково-експертного управління

Апарату Верховної Ради України,

доктор філософських наук, професор

М. В. Лубська

